

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора наук із соціальних комунікацій, старшого наукового співробітника

Григоревської Олени Вікторівни

на дисертацію Калюжної Наталії Миколаївни

«Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Впровадження практик відкритої науки зумовлює докорінну зміну парадигмальних засад наукової роботи – від принципів організації та документування наукових досліджень до форм і каналів поширення знання в академічному та суспільному просторах. Цей процес постає не лише як технологічна чи інституційна модернізація, а як ціннісна переорієнтація науки, спрямована на підвищення її прозорості, відповідальності та суспільної значущості. Відкритий доступ, як ключовий принцип відкритої науки, є визначальним конструктом, від реалізації якого залежить ціннісна і функціональна цілісність усієї системи відкритої науки.

Впровадження відкритого доступу до наукових публікацій в Україні набуває особливої актуальності у контексті реформування наукової діяльності для сприяння зростання знаннєвої економіки та інтеграції у європейський науковий простір. Законодавче закріплення принципів відкритої науки, зокрема через ухвалення у 2022 р. Плану впровадження відкритої науки, формує основу для стратегічного розвитку національної наукової комунікації та водночас зумовлює необхідність дослідження ефективності його реалізації з урахуванням національних особливостей та пріоритетів.

Результати дослідження Н. М. Калюжної є надзвичайно важливими у бібліотекознавчому та комунікаційному контекстах, адже авторка зосередилась на діяльності бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО), що виступають ключовими суб'єктами запровадження відкритого доступу, оскільки вони забезпечують як прямі, так і зворотні взаємозв'язки з

інфраструктурними компонентами системи відкритого доступу та виконують консолідаційну функцію, інтегруючи технологічні, інформаційні та організаційні складники наукової комунікації.

Н. М. Калюжна окреслила напрямки удосконалення бібліотечного сервісу українських бібліотек ЗВО для формування ефективного бібліотечного компонента відкритого доступу в Україні. Серед цих напрямків покращення технологічних характеристик та підтримки інституційних репозитаріїв шляхом підвищення їх інтероперабельності та стандартизації через використання постійних ідентифікаторів (ORCID, DOI, Handle), протоколу обміну метаданими OAI-PMH та сучасних стандартів управління даними; надання висококваліфікованої консультативної підтримки з питань відкритого доступу, включаючи підбір відповідного журналу відкритого доступу для оприлюднення результатів, особливості політик самоархівування версій статей, період ембарго та використання ліцензій Creative Commons; розробка сервісів; каталогізація ресурсів відкритого доступу; відкриття власних видавничих потужностей бібліотечного видавництва відкритого доступу.

Своєчасність дисертаційного дослідження Н. М. Калюжної зумовлена зростаючою увагою до модернізації компетентностей бібліотечно-інформаційних працівників, що відповідає вимогам розвитку сучасних технологій та розширення знань, необхідних для підтримки відкритого доступу.

Дисертація виконана в межах науково-дослідницької роботи Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) «Актуальні проблеми інформаційно-комунікаційної науки й освіти» (державний реєстраційний номер 0118U100212) та «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа як предмет комплексного дослідження: теорія, історія, практика» (державний реєстраційний номер 0124U001231), плану наукової і навчально-методичної роботи кафедри інформаційної діяльності та зв'язків з громадськістю КНУКіМ.

Рівень достовірності й обґрунтованості наукових положень,

висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Визначення проблематики дослідження дало змогу чітко окреслити мету роботи, яку дисертантка конкретизувала через систему послідовних і логічно взаємопов'язаних завдань. Такий підхід забезпечив обґрунтованість отриманих результатів і наукових узагальнень. Об'єкт і предмет дослідження окреслено чітко; вони відображають основний напрям наукового пошуку, зосередження дослідницької діяльності та формування наукових гіпотез у межах обраної спеціальності.

Тема дослідження має виразно міждисциплінарний характер, оскільки авторка розглядає поняття відкритості у його етимологічному, правовому та технологічному вимірах. Такий підхід дозволив не лише осмислити феномен відкритості як соціокультурну й епістемологічну категорію, а й простежити його прояви у сучасній науковій комунікації та роль бібліотеки в ній. Використання емпіричних методів надало дослідженню аналітичної глибини. Бібліометричний та статистичний аналіз дозволив визначити позитивну динаміку зростання потоку наукових публікацій українських учених у журналах відкритого доступу.

Дисертація Наталії Миколаївни вирізняється ґрунтовним залученням широкої джерельної бази, використання напрацювань закордонних колег, що забезпечило високий рівень наукової достовірності отриманих результатів, узагальнених висновків і сформульованих рекомендацій.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація висвітлює ключові аспекти об'єкта та предмета дослідження, формуючи логічну структуру теми та забезпечуючи її всебічний аналіз. Серед сильних сторін роботи слід відзначити систематичний огляд літератури, який охоплює двадцятирічний період і присвячений питанням бар'єрів у поширенні наукових публікацій у відкритому доступі. Авторка класифікувала виявлені бар'єри у чотири категорії: «Практичні бар'єри», «Брак компетентності», «Упередження» та «Політики та управління», одночасно розкривши, яким чином бібліотеки можуть сприяти їх подоланню.

У роботі уточнено та розширено хронологічну перспективу розвитку проблеми, що дозволило виділити два ключові етапи: перший – формування теоретико-методологічних основ впровадження відкритого доступу (2002–2011 рр.); другий – теоретичне осмислення феномену відкритої науки (2012 р. – до сьогодні).

У контексті активізації процесів диджиталізації та впровадження політики відкритої науки докторантка акцентувала увагу на ролі бібліотек у формуванні інфраструктурних проєктів. Закордонні бібліотеки ЗВО стають активними агентами трансформації наукового середовища, сприяючи створенню технічних, семантичних, організаційних та комунікаційних платформ, які забезпечують відкритість знання та підтримують нові моделі академічної взаємодії. Українські бібліотеки поки що відстають у цьому процесі, що підкреслює їх потенціал стати не лише пасивними учасниками, а стратегічними інституціями у конструюванні відкритої наукової екосистеми.

Практичне значення результатів наукового пошуку. Сформульовані наукові висновки та здобуті результати дослідження суттєво поглиблюють і розширюють розуміння можливостей бібліотек ЗВО у підтримці впровадження відкритого доступу до наукових публікацій. Результати дисертаційного дослідження можуть слугувати цінним інформаційним джерелом для управлінців і виконавців «Національного плану впровадження відкритої науки в Україні», сприяючи розробленню ефективних стратегій і механізмів його реалізації. Отримані результати можуть бути використані в системі підвищення кваліфікації бібліотекарів та фахівців з управління даними, а також у процесі підготовки здобувачів вищої освіти всіх рівнів за спеціальністю В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа», зокрема під час викладання курсів, пов'язаних із науковою комунікацією та відкритою наукою.

Окрім того напрацювання авторкою мають прикладне значення для удосконалення бібліотечного сервісу підтримки відкритого доступу у бібліотеках ЗВО.

Структура та зміст дисертації відповідають меті, завданням, авторській логіці реалізації дослідницького задуму щодо висвітлення основних аспектів обраної теми. Основні результати та положення дослідження викладено у 17 наукових працях, зокрема 11 одноосібних і 6 у співавторстві, з яких: 3 у наукових фахових виданнях України, 3 у наукових зарубіжних виданнях, що включені до наукометричних баз Scopus/Web of Science (Core Collection), 11 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Аналіз змісту дисертаційного дослідження свідчить про його оригінальний характер, концептуальну цілісність та високий рівень наукової завершеності. Кожний розділ роботи містить чітко викладені результати, які послідовно інтегровані у підсумкові висновки. Авторка демонструє ґрунтовну підготовку, впевнене володіння методикою наукового пошуку, високий рівень самоорганізації та грамотність у формулюванні проблеми, визначенні завдань і системному розв'язанні поставлених наукових питань.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, окреслено завдання роботи, встановлено об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про особистий внесок здобувачки та відомості про апробацію результатів дослідження і публікації Н. М. Калюжної.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження відкритого доступу до наукових публікацій» проаналізовано стан наукової розробки теми щодо вивчення передумов, чинників переваг, а також критики щодо запровадження відкритої моделі наукової комунікації. Опрацювання історіографії проблеми дозволило авторці виокремити та охарактеризувати правові, організаційні та етичні аспекти доступу, обміну та використання наукової літератури. Здобувачкою встановлено, що дослідження відкритого доступу як об'єкта наукового вивчення у системі наукової комунікації виходить за межі суто інструментальних аспектів та інфраструктури забезпечення доступу до наукової літератури, охоплюючи також його вплив на економічний розвиток, інноваційний потенціал і загальний добробут суспільства.

Джерельна база дослідження Н. М. Калюжна включила широкий спектр робіт зарубіжних науковців, опублікованих у провідних фахових виданнях. Авторка дисертації підкреслює, що попри численні переваги відкритої моделі наукової комунікації, концепція відкритого доступу піддається значній критиці. Домінування комерційної моделі наукових видавництв створює фінансові бар'єри для дослідників, відкритий доступ пов'язується із поширенням хижацьких видань, які підривають академічну доброчесність і знижують якість наукового дискурсу, а також існує ризик епістемічної нерівності, коли відкритий доступ посилює розрив між дослідниками з різних країн і наукових інституцій.

Авторкою аргументовано, що від часу проголошення «Будапештської декларації відкритого доступу» поняття «відкритий доступ» еволюціонувало від означення форми доступу до наукових публікацій до усталеної практики поширення наукових знань та дослідницької культури, у якій бібліотека відіграє значиму трансформаційну і просвітницьку функцію.

Міждисциплінарний підхід запропонованого дослідження зумовив потребу використання методологічного інструментарію суміжних наукових напрямів. Обраний підхід у науковій роботі дозволяє всебічно обстежити об'єкт дослідження та максимально повно розкрити предметну складову наукового пошуку.

У другому розділі дисертації «Міжнародний досвід розвитку відкритого доступу до наукових публікацій: ініціативи та виклики» досліджено специфіку та національні особливості впровадження практик відкритого доступу в європейських країнах. Авторка показує, що ці процеси мають високу варіативність, яка визначається соціально-економічними умовами, рівнем розвитку наукової інфраструктури та державними пріоритетами у сфері науки і освіти, підкреслюючи складність і багатшаровість трансформацій наукової комунікації у різних контекстах. Наталія Миколаївна аналізує проектну діяльність та політики, спрямовані на підтримку практик відкритого доступу, зокрема такі ініціативи, як PASTEUR4OA, Plan S, OA2020, а також проекти

DIAMAS, CRAFT-OA, PALOMERA та ALMASI, досліджуючи їхні переваги та вплив на розвиток наукової комунікації.

Авторка зазначає, що у країнах Східної Європи, до яких належить і Україна, розвиток відкритого доступу значною мірою забезпечувався зовнішньою підтримкою фондів та міжнародних організацій, таких як EIFL, фонд «Відродження», Міжнародна асоціація сприяння співробітництву з ученими незалежних держав колишнього СРСР, проєкт CELIP, USAID та інші, що сприяло започаткуванню мережі інституційних репозитаріїв.

Авторка ідентифікувала 82 ключові бар'єри, з якими стикаються науковці під час оприлюднення результатів своїх досліджень у відкритому доступі, і підкреслила, що бібліотеки, завдяки формуванню інституційних політик, управлінню науковою інфраструктурою та підвищенню обізнаності науковців, відіграють важливу роль у їх подоланні.

Особливу увагу приділено аналізу підтримки практик відкритого доступу зарубіжними бібліотеками ЗВО. Зокрема, досліджено залученість бібліотекарів до процесів укладання, формування умов та супроводу трансформаційних угод із видавцями, а також розвиток бібліотеками сервісів і інструментів для підтримки відкритого доступу до наукових публікацій. Введення спеціальної ролі каталогізатора дозволяє систематично збагачувати бібліографічні записи матеріалів відкритого доступу, що підвищує ефективність їх пошуку, індексації та використання у науковій діяльності.

Третій розділ дисертації «Впровадження відкритого доступу до наукових публікацій в Україні» дозволяє всебічно відобразити розвиток відкритого доступу в Україні шляхом аналізу законодавчо-нормативної бази, стратегічних документів та проведення бібліометричного аналізу наукових публікацій відкритого доступу за період з 2012 по 2021 роки. Незважаючи на обмежену державну підтримку, частка публікацій відкритого доступу в Україні досягла 71,5%, що демонструє значні досягнення порівняно з провідними європейськими країнами. Найбільшу частку таких публікацій опубліковано у національних журналах, що підкреслює стратегічне значення підтримки

національної наукової інфраструктури для розвитку відкритої науки.

Отримані результати дослідження дозволяють авторці дійти висновку, що впровадження відкритого доступу в Україні має свої специфічні особливості. Попри пріоритет відкритої науки, закріплений на національному рівні, бібліотеки закладів вищої освіти здебільшого зосереджують увагу на підтримці відкритих репозитаріїв, водночас рідко беручи участь у реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. Інституційні політики залишаються переважно рекомендаційними, і лише окремі бібліотеки активно розвивають видавничу діяльність, демонструючи свій потенціал як агентів трансформації наукової комунікації та формування відкритої наукової екосистеми.

У висновках узагальнено отримані результати дослідження, які відображають повноту реалізації поставлених завдань та досягнення мети. Загальні висновки дисертаційної роботи відображають основні наукові здобутки Н. М. Калюжної та наведено згідно з авторською концепцією. Авторка окреслює перспективні напрями покращення бібліотечного сервісу щодо підтримки практик відкритого доступу.

Повнота викладеного матеріалу в опублікованих працях. Апробацію наукових здобутків у дослідженні теми дисертації Н. М. Калюжної засвідчує активна участь здобувачки у наукових конференціях, де результати проміжної дослідницької роботи були представлені для обговорення. Особливої уваги заслуговує її участь у міжнародних конференціях, на яких авторка мала змогу презентувати свої дослідження та отримати цінний відгук від закордонних колег. Основні положення дисертації були оприлюднені у трьох статтях, опублікованих у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», а також у 3 у наукових зарубіжних виданнях, що включені до наукометричних баз Scopus/Web of Science (Core Collection). Тематика перелічених наукових праць відповідає напряму дисертаційної роботи та вимогам щодо публікації і апробації матеріалів дисертації.

У дисертаційній роботі авторка демонструє науковий стиль викладу

думки та дотримання логіки структурування кваліфікованого тексту. Дослідження відповідає обраній спеціальності та рівню кваліфікаційної роботи доктора філософії. Високо оцінюючи результати дисертаційного дослідження Наталії Миколаївни Калюжної, вважаємо за необхідне зробити певні зауваження та отримати відповіді на питання:

1. Дисертаційне дослідження абсолютно обґрунтовано містить аналіз значного масиву документів, які сформувавши нормативно-правові засади впровадження відкритого доступу до наукових публікацій і даних в Україні. До якої міри, на думку дисертантки, в країні вже реалізований «Національний план щодо відкритої науки» (2022), та, можливо, є кроки, які не враховані у національному плані.

2. У параграфі 2.2 Сукупність бар'єрів оприлюднення наукових публікацій у відкритому доступі авторка аналізує та класифікує сукупність різного роду бар'єрів та чинників, що ускладнюють швидкий перехід до відкритої моделі наукової комунікації. На с. 100 дисертаційної роботи йдеться про значення демографічних чинників. До яких віднесено: академічний статус, гендерні відмінності та вікові групи, що відображають різні стадії професійного та кар'єрного розвитку дослідників. На нашу думку, бажано розширити доказовий матеріал щодо цієї групи чинників. Зокрема цікаво дізнатися як гендерні відмінності чи вікові групи впливають на вибір публікацій у відкритому доступі.

3. У висновку 9 зазначається, що академічні та університетські бібліотеки є ключовими суб'єктами запровадження відкритого доступу і це вимагає постійного набуття працівниками бібліотек нових знань, навичок і компетенцій, а також опанування сучасних цифрових технологій. Виникає питання до дослідниці – такі навички і компетентності майбутні консультанти з відкритого доступу мають набувати на етапі здобуття фахової освіти (в межах спеціальних освітніх програм чи окремих освітніх компонентів) або ж, на думку дослідниці, це має відбуватися у межах відомчих систем підвищення кваліфікації? Або ж це мають бути короткі сертифікатні курси на базі професійного стандарту

«Фахівець з управління дослідницькими даними», який зараз ще знаходиться на стадії розроблення?

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи. Дисертація Калюжної Наталії Миколаївни «Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні», подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа, є завершеною комплексною науковою працею, виконана на високому науково-теоретичному рівні, присвячена актуальній тематиці дослідження, має незаперечну наукову новизну та практичну значущість.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа, а також вимогам МОН України до дисертацій, що викладені в пп. 5-9 Постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (із подальшими змінами), а її авторка Калюжна Наталія Миколаївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа.

Офіційний опонент:

доктор наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник, професор
кафедри інформаційних комунікацій
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

О. В. Григоревська

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Код ЄДРПОУ 45307965
Власний підпис
О. В. Григоревська
Засвідчую
Наталія Калюжна
21.11.2025 р.